

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhib.am/>

E-mail: info@artsakhib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhiblibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՄԱՌԻՇԵՂ ԳԱԼՆՈՅԱՆ
ՄԱՍՓՐԵ ԱՐՔԱՆ

Մամփրենն ահագին ժամանակ հետևում էր, թե երրորդ դասարանցի թոռնուհին ինչպես է այրուբենը սովորեցնում եզրորդ, որպես թե՛ նախապատրաստում է, որ տղան դալ տարի այրուբենը սերտած դեռ դրպորոց, Եվ, տես թե ինչպես է սովորեցնում. շուտասելուկի պես,— Ա—բ—գ—դ—ե—զ... — առանց հնչեցնելու, առանց ներդաշնակելու՝ Քա Մամփրենի սովորած այրուբենը ա՛յդ էր, այդպե՛ս էր. Վարժապետ Տեր Հարությունը նահատակվեց, այրուբենը հո շփոխվե՛ց:

Իսկ երբ թոռնուհին ճշտեց թոռանը, Մամփրեն էլ չճամբերեց.

— Աղբի, շան կաթ կերած:— Եվ հերտոտ ոտքի ելավ:— Սխալ մխալ կզրուցե թիչ է, ճըլլ տղին էլ կճրտե:— Եվ այրբենարանը խլեց-չպրտեց մահճակալին, իսկ տղային քաշեց ծնկների արանքը:

— Քու բուրն սուտասան է, ձգուկ, էգ փապանճի՛ գրուցին ականչ մի պահն:

Ապու հերտոտ դարձավ թոռնուհուն՝

— Էգ ի՞նչ սուտ ու փուտ է կսովորեցնիս տղին:

— Սուտը... — թոռնուհին ուզեց շրպտել պապին, բայց զսպեց իրեն:— Գրքում է էդպես գրված:

— Բեր տեսնի՛մ, — խիստ պահանջեց պապը:

Թոռնուհին տարակուսած նայեց. պապը, ախր, տառաճանաչ չէ՛: Երբան ու սխալը էդ ինչպե՛ս պետք է ստուգի և այն էլ, այն էլ՝ գրքով և՛ փախչաց՛ց ափն մե՛:

— Գիրքն հոս բեր... Ետն կաթ կերած... Դե բաց ու ինչպես մեջ գրքին է, էդպես գրուցի: Կարգա հատիկ-հատիկ. — խիստ պահանջեց Մամփրեն. — կարգա մեկիկ-մեկիկ ու մեկիկ՝-մեկիկ ցուցամատե:— Եվ աչքը բաց էջին լարված՝ սպասեց:

— Այբ-բեն-գիմ-դա-եչ-զա...:

Մինչ Մամփրենն փորձում էր աշախոյր ճանել, թոռնուհու ցուցամատը ցրտաց, և նա շուտասելուկով կտրեց այրուբենի երկու շարքը:

— [Համբերե:— Նեղսրտեց Մամփրեն:— Բեզ ա՛նի նանդարտիկ կացրու, Հատիկ-հատիկ կարգա ու ցուցանե:

— Ա՛յբ... բե՛ն... գի՛մ... դա՛...:

— Համբերե: Գիմ-ից հետո ետեն կարգա:]

Վարժապետ Տեր Հարությունը արտասանում էր, և իրենք խմբով կրկնում էին Տեր Հարությունը հայոց տատերն էր ստեղնագործում ճերմակ պաստառին, հետն էլ արտասանում այրուբենը, և իրենք խմբով կրկնում էին—

Թոռնուհին շփոթվեց և օկսեց նորից.
— Ա՛յբ... բե՛ն... գի՛մ... — հարցական նայեց պապի աչքերին:
Մամփրեն լարված սպասում էր]
— ...դա՛, — թոռնուհին մատնացույց արեց և ուզեց շարունակել, բայց Մամփրեն ընդհատեց]
— [Համբերե:— կարված նայում էր տատերի շարունակին:— Հար գիմ-ն ցուցամատի:]
— Էս է:
— Գիմ-ից հետո հարկ է, որ էղնի՛ էլ, Հովակիմ:
— Ի՛նչ:
— Ել, Հովակիմ, — նեղսրտեց Մամփրեն:
— Ել, Հովակիմ:— Ափի մեջ փոթկաց թոռնուհին:— Այցպիտի բան չկա՛:
— Լավ նայե:
— Չկա, ա՛յ պապ, չկա:— Չիք:— Եվ սփերը հաղթական շրջակ-շրջակացրեց:— Տեսար, որ սուտ ու փուտ չեմ սովորեցրել: Դե, արի:— Եվ քաշեց եզրոր թևից:]
— Համբերե:— Եվ թոռանը ծնկների արանքում սեղմած, մտածկոտ հայացքը այրբենարանին, Մամփրեն շշնջաց:— Թե էդպես է գիրքն է սխալ կխարքե... գիրքն է սխալ կզրուցի:
Թոռնուհին բաշում էր կզրոր թևից:
— Համբերե, — հերտոտեց Մամփրեն և թոռանը պինդ սեղմեց ծընկ-ներն արանքը:— Այրուբենը ես կսովորեցնեմ իմ ձգուկին:

Ա՛յբ, բե՛ն, գի՛մ,
Ե՛լ, Հովակիմ:
Դա՛, Է՛լ, դա՛,
Լծիր եզան:

Վարժապետ Տեր Հարությունը արտասանում էր, և իրենք խմբով կրկնում էին Տեր Հարությունը հայոց տատերն էր ստեղնագործում ճերմակ պաստառին, հետն էլ արտասանում այրուբենը, և իրենք խմբով կրկնում էին—

Է՛, Ը՛թ, թո՛,
Վե՛ր կաց, Թաթո,

Ժե՛, ին՛ի՛, լյո՛ւն,
Կապիբ քո շուն:

Տեր Հարությունը մեծ ու ճերմակ պատասաք կախել էր Տիրամոր նկարի կողքին և վառ կարմիրով հյուսում էր առաքելը: Հայոց տառերը կարմիր են, բացատրում էր Տեր Հարությունը, քանզի սուրբ Մաշտոցը իր սրտից է հանել ի լույս: Եվ կարմիր են, քանզի թրծվել են արգար արեգակով: Եվ կարմիր են, քանզի սրբազան կոիվների են մասնակից եղել: Եվ ասեղնագործում էր հանդարտիկ, հեռվից ու մոտիկից սաղարի գննելով, երբեմն աչնպես վերացած, որ իրենց թվում էր, թե հայոց տառերը նոր-նոր հորինվում են, և Տեր Հարությունն է սահեղձողը: Սրբ՝ մեկ ատու: Եվ օրեր շարունակ իրենք կրկնում, հա կրկնում ու սերտում էին այբուբենը—

Խե՛, ծա՛, կե՛ն,
Ո՛ւր է Հակեն:
Հա՛, ձա՛, դա՛ա,
Մի՛հրան, Մի՛հրդաս:
Ճե՛, մե՛ն, հի՛,
Կգանք հիմի:

Գլուզում բոլորը գիտնին, որ Տեր Հարությունը ճերմակ պատասախին կարմիր տառեր է ասեղնագործում և, որպես թե՛ ի հիշատակ մշեցի աչն սուսցլի, որին սուլթանը, ասում են, կախաղան է հանել: Մահապարտ այդ ոսուցիչն է հայոց այբուբենը հանգավորել այսպես,— Ա՛յբ, բե՛մ, գե՛մ, Ն՛ւ, Հովա՛նիմ,— ներդաշնակել այնպես, որ երեխաները շուտ սովորեն այբուբենը և բոլորովին շմոռանան—

Նո՛ւ, շա՛, ո՛,
Պրձի, Շալո,
Չա՛, պե՛, ջե՛,
Ուշ է, Վաշե:

Ասում էին նաև, որ Տեր Հարությունը շուտով Հնդու աշխարհ պետք է գնա, և որիցը ստանելու է Հնդու աշխարհի հայերին: Ուրիշները թե՛ տառերը ասեղնագործում է ի սեր աշխարհի ծայրը հասած մեն ու մինուկ մի հայի, ճերմակ պատասախին հյուսած հայոց կարմիր գրերը նրան է ուղարկելու՝ աշխարհի ծայրը հասած ու մոլորված մինուկ ու մինուկար

պանդուխտ հային, նրան է ուղարկելու: Ոչ, բոլորին առարկում էր գլուզի ամենատարեցը և գլուզի ամենաճուր ընկուղենու տեր Օհան պապը (ասում էին, որ նա, Օհան պապը, և իր հսկա ընկուղենին տարեկիցներ են): Այ, առարկում էր Օհան պապը, Տեր Հարությունը գոհին ուղարկելու է սուլթանին նվեր: Այո՛, այո՛, նվեր, սուլթանին նվեր՝ ի հեճուկս— Դու մշեցի ոսուցչին կախաղան հանեցիր, իսկ սուրբ Մաշտոցի՝ գրին ի՞նչ կարող ես անել— Այս մեկ: Եվ այսու— Դու սուլթան: Ես, բայց՝ քո սեփական տառերը շունես և քո սուլթանոտ նրամանները գրում ես այլոց տառերով: Իսկ մենք թագավոր շունեք, բայց ունենք սեփական գիր: Եվ, իմացած եղիր, որ սուրբ Մաշտոցի գիրն էլ մեր թագավորն է: Եվ մենք քո արնոտ ձեռքը մերժում ենք և մեր արդարախոս ու արդարամիտ թագավորի ձեռքը համբուրում ու գնում ենք մեր գլխին: Ա՛յ, այդպես— Ամեն մեկն իրենն էր ասում, իսկ Տեր Հարությունը լուռ ու խորհրդավոր ասեղնագործում էր տառերը, որ՝ մեկ տառ: Երբեմն նաև պատմություններ անում սուրբ Մաշտոցի և նրա աշակերտի, անպարակի, ասպետ գինվորների— գրերի մասին: Հրաշք բաներ, որ լսում էին բերանբայ և ընկնում հեթաթեների աշխարհը... Բայց ամենաշատը, ամենաշատը այբուբենն էին սերտում, կրկնում, հա կրկնում ու սերտում էին—

Ռա՛, սե՛, վե՛վ,
Մաղեց արև,
Տյո՛ւն, լե՛, ցո՛,
Մարդ տառու:

Հետո մի մամիկ լուր տարածեց, թե Տեր Հարությունը երազ է տեսել, երազում ճերմակ ձիավոր սուրբ Մարգիսը հայտնվել է ու ասել՝ շուտով ջրհեղեղ է լինելու ճերմակ ձիավոր սուրբ Մարգիսն է ձին կանդոնցրեյ ու ասել Տեր Հարությունին: Եվ նա հիմա շուտպում է ասեղնագործել հայոց կարմիր տառերը և ծոցը գրած բարձրանալ Աստուտու կրա համար էլ մեռ-լաչն սովանի վրա է հյուսում և գլխա-գլխա-տառերով... Եվ գլուզը հավատացի: Եվ հավատացին իրենք, երիտաները, հավատացին, որովհետև վարձատեղաք այդ օրը նկավ և հայտարարեց,— զավակներս, այսօր մեր վերջին դասն է, սուլթանը պատերազմ է հայտարարել աշխարհին: Թուխիս: Եվ ևս անապարտում եմ ավարտին հասցնել ասեղնագործ գիրն իմ— Իսկ նախնական պաշտամանավորվածությունը այլ էր՝ քանի վեա ինքը, վարձատեղաք, տառերն է հյուսում, այդ ընթացքում իրենք պետք է ամեն օր, շահաված կիրակի օրերը, ամեն օր արտասանեին,

կրկնեին ու սերտեին այբուբենը և ապա, զործն ավարտելուց հետո, վարժապետը տառ առ տառ պետք է սովորեցնէր գրերը: Այդպես էին որոշել, բայց եկավ և ասաց:— Պատերազմ է, զավակներս, և ձեր հայրերին, հարկավ, ասկյար կտանեն: Փնացեր ձեր հայրերի մոտ: Եթե տերը կամենա՝ նորեն կհավաքվենք, և ձեզ կուսուցանեմ սուրբ Մաշտոցի գրերը: Իսկ այժմ, զավակներս, վերջին անգամ միասին հնչեցնենք այբուբենն հայոց:— Եվ այբուբենի վերջը այնպե՛ս էին ձգում, այնպե՛ս էին ձգում, առանց պայմանավորվելու բոլոր երեխաները միաշունչ (և վարժապետն ինքն էլ, վարժապետն էլ) վերջը այնպե՛ս էին ձգում... Չէին ուզում, որ այբուբենը վերջանա—

Վյո՛ւն, փյո՛ւտ, քե՛՛,
Քելի սրքե,
Ե՛վ, օ՛, ֆե՛՛,
Օ՛, ինչ գով է:

— Գե, զավակներս, տերն ընդ ձեզ:

Աստվոտ հր, բայց գյուզը լուս հր: Այբուբենի դաշնած կանչերը, որ իրեն թվում էր, թե մշեցի վարժապետը իրենց գյուզից, հենց իրենց գյուզից է վերցրել, բարձրաձայն ու բարձրախոս իրենց գյուզացիներից՝ կառուրից կառուր, թաղից թաղ, արտից արտ, ձորից ձոր միմյանց ձայն տվող բարձրագույն գյուզացիներից, այդ կանչերը շփոխեց Այն, ինչ ամեն օր կար. այդ առավոտ շկար, իսկ այն, ինչ շաբաթ է լիներ, կար՝ գյուզի շներն էին խառնվել իրար, կառուրներին կանգնած, զնչներն ի երկին՝ կատարի հաչում էին: Եները ինչպե՛ս էին հասկացել, որ թուրքաց սուլթանը պատերազմ է հայտարարել ուստաց ցարին: Եները արևոտ ու զուլալ օրով և օր ցերեկով ձեն-ձենոց սոսնում ու հաչում էին, իսկ գյուզացիները հավաքվել էին Վարի թաղում, Օհանի ընկուզենու տակ... Մամաը ուրախ էր, որ սուլթանը պատերազմ է հայտարարել՝ արշուճուներիված գաճի վերջն է եկել, ուրեմն, և աստված մոլորեցրել է սուլթանին, և նա ուսուցաց ցարին կոխվ է հայտարարել: Ռուս սալդատների սվինները այս անգամ կիսալլեն Սիրնկատարին, կոզողողան Անդոկ լեռան կատարին: «Քեռին» այս անգամ անպայման կգա:

Իսկ մյուս մտքը նոր պատերազմը գտնում էր որպես նոր աղետ. ոտաք, իհարկե, կհաղթի, կասկած չկա. սալդատի սվինից ասկյարը դուրս է, սուր միշտ է հաղթել և էլի կհաղթի: Ռուսաց սվինը կհաղթի այս, բայց վերջում, վերջում, ամենավերջում կհաղթի Եվրոպայի դիվանագիտությունը: Այո, Եվրոպայի նենդ քաղաքականությունը հաղթող

գուրս կգա: Ա՛յ, այդպես կլինի: Այդպես եղել է և այդպես կլինի: Եվ անիշխան ու անզեն մալոպուրը կպատժվի իր երազի, հույսի և ուսուսիրություն համար:

Գյուզ հասած լուրը ավետի՛ս էր, թե՛ բոթ... Ավետիս է, թե՛ բոթ... Օհանի ընկուզենու տակ հավաքված այրերը այդպես էլ շորոշեցին, բայց որ գյուզը սուլթանի անարդար բանակին դիմվոր չի տալու, դա արդեն բնեկու բան էր: Մ՛վ, հայտնորեն դառնա յաթաղանակիր ասկյար և կոխ ուս սալդատի դե՛մ... Չի եղել և չի լինի: Պատմությունը այդպիսի մի օրինակ, զեթ մի փուսա չի արձանագրել:

Եվ մտախոհ ցրվեցին. ով «շախմատի» թվանք ունի՝ թող լիցրավորի, ով թուր սնի՝ թող սրի, ով մի կարգին չախու սնի՝ թող սրի:

Հոր հետ բալում էին լուս, եվերում էին իրենց թաղը՝ Վերին... Վերին թաղ, Վերին թաղ և Վերին թաղի վերին տուն... Տան թիկանոնն սարալանջն էր, լսնչին՝ շաղգամի արտը և շաղգամի արան ի վեր՝ Մեկրեազրյուրը: Առավոտյան ինքը Մեհերազրյուրի չուրը կուպեց շաղգամի արտին և ապա գնաց այբուբենը սերտելու: Իսկ, ահա, չուրը կարվել էր... Սամանի լակառ, Սաման, աղբյուրի չուրը էլի նա է կարել, այդ հեղուկ լակառը: Որտեղի՞ց հայտնվեցին ու հարամեցին գյուզը: Գյուզը, փառապարհ, հուր, չուրը, աղբյուրը: Էն խեղճ պատավի (տնտեն ինչպե՛ս էր) պատավի հիմար սրդին զարիցյություն գնաց, գնաց հիմարը ու էլ չեմտա, և պատավը մեռավ և պատավի հիմար սրդու փոխարեն, որտեղից սրտեց, այդ հարամ Սամանը հայտնվեց ու սիրացավ տանը: Իր անունը Սաման, լակառի անունը Սաման, աշխարհում էլ սրիչ տնտեն չկա: Հայտնվեց, սիրացավ պատավի տանը և տանում է, թե տանը գնել է. դալմազամից, սյուխքն գավառապետից թուզթ ունի: Երեկ-մյուսօր է հայտնվել, բայց դուրսի անունը արդեն աղավաղել-հարմարեցրել է իր լեզվին, իսկ Մեհերազրյուրը կնքել է Աթարունար, որպես թե հին անունը, աղբյուրի նախնական անունը այդ է եղել: Աթարունար: Սաղաչելի ծնունդ, տյուպիսի բան ինչպե՛ս կարող է լինել. չէ՞ որ աղբյուրը Մեհեր անունով է: Անչու՞մ Մեհեր անունով: Աղբյուրն իր պատմությունն ունի. Մեհերը, արեմն, Սառնա տան Մեհերը, հենց այստեղ, այս սարի վրա է առյուծին հանդիպել, հանդիպել ու դատարկ ձեռք էջել է առյուծին և, ասածս հրամանով, այդտեղից՝ առյուծին հանցիլով ու հղած տեղից, աղբյուր է բխել: Ա՛յ, այդպես է եղել: Եվ Մեհերը կնքվել է՝ Անչում Մեհեր, իսկ աղբյուրը՝ Մեհեր: Ա՛յ, տյուպիս է եղել...

Եվ լցված ու հերքոտ քնեց դեպի աղբյուրը... Սուլթանը ուսուցաց ցարին պատերազմ է հայտարարել, վարժարանը փակվեց, հորը ուզում են ասկյար տանել, վարժարանը փակվեց, գյուզի շները օրը ցերեկով խառնվել

են իբար, վարժարանը փակվեց, դու էլ, Օսմանի ճատու լսկուս, դու էլ Մամփրեի՞ն ևս կոխվ հայտարարելու Հիմա կտեսնենք...

Այո, սուրբարի ջուրը Օսմանն էր կարել, իրեն հասակակից, ճագոս, բայց ցեղբի՞թ այդ լսկուսը: Ջուրը շուտ էր տվել իրենց տան կողմ և նստել էր ուրբիին:

Եվ հասնելն ու ոտքի տակ աններ մեկ եղավ... հետո թեից բռնեց-չացրանց իրենց հարամ տան կողմ և դարձավ ջուրը կապելու: Մեկից ուրբի մտա և...

— Օխաաշշշ... — Մամփրեն, թոտանը ծնկների արանքում սեղմած, ձեռքը տարավ դուխը: Մոծրակի մտա այնպես իրական պոռթկաց ցավը, ինչպես, է՛, այն օրը, երբ այդ նենդ լսկուսը, աշխուսմենայնիվ, թիկունքից քարով գարկեց-չարդեց իր գլուխն ու փախուցավ: Փախում էր և, ուսն ի ետ, քարերի պես շարժում, — Աթաբեռնար... Աթաբեռնար, — սրպես թե՛ սուրբարի անունը Մեհրե չե, աղբյուրը բունը չե...

Մամփրեն ցավով ամբարձրացրեց անցած հուշերին — Օսման, դու ճագոս լսկուս էիր, բայց դու պարծենալու իրավունք ունես. նենդորեն ջարդեցիր Մամփրեի դուխը և մնացիր անպատասխան... Կոտորում եղավ, գաղթ եղավ, և Մամփրեն ճար շունեցավ, քեզ ոտքի տակ դեղու հնար շունեցավ: Մարաթուկ վկա, Մամփրեն քեզ այնպես կարողեր, որ դու աչկա չէիր պզծի աղբյուրի սուրբ անունը: Սուրբ և տիրակազ: Դու սպարաուս անօրեն ևս, բայց իրավունք ունես պարծենալու. աղբյուրի սնունդը, աշխուսմենայնիվ, պղծվեց, իսկ Մամփրեն հայոց գրին, այդպես էլ, անձանոթ մնաց... Տեր Հարությունը հյուսած ատեղը գրեց ծոցն ու ելավ Արարատ, փնայ ու կարավ վիճերում ու ձյունների մեջ, և ինքը, Մամփրեն, հայոց ատեղին անձանոթ մնաց:

Իսկ ե՛րբ սովորեմ՝ կոտորումի ժամանակ՝, գաղթի Հանապարհի՞ն, հետո... հետո՛ պատերազմի դաշտում... Ե՛րբ: Բայց եղավ, այդպիսի մի պատահույթյուն եղավ, ախր, հայտնվեց, բայց այն էլ ինքը լիարտա-ցավ օգտագործել, իր հիմար բնավորության պատճառով՝ խտովկանու-թյան: Այո նոր՝ Քարազլուի գյուղի սովետականացման առաջին տարի-ներին գյուղում անգրագիտության վերացման կայան բացվեց, ախր, լիկկայան, վարժարանը ջրակ, իրենից շատ ջրակ մի տղա էր: Եվ, հենց առաջին օրը, ի՞նչ արեց այդ լիարտը, մտաը անկեց իր կողմ, թե՛ մեկից-տասը հազվիլ: Վերավորվեց, բայց, դե, վարժարանն էր պատան-ջուրը, հաշվենք թե՛ Տեր Հարությունը:

— Մեղ, էրդու, իրիբ...

— Երկու... երեք... — ուղղեց լիկկայանի վարժարանը:

— Երկու... եր... երեք, շարս...

— Չօրս, — ուղղեց վարժարանը:

— Չօրս... շար... շարս, — բրանած տակից գոյս եկավ: շարս, հինգ, վից...

— Վեց, — ուղղեց վարժարանը:

— Վից:

— Վեց:

— Վի... վից... — և հա փորձեց, վարժարանն էր ստիպում, ու հա անարդյունը և վիրավորված ու խռով թողեց-հետացավ լիկկայանից: Չլի-ներ այդ անհնազանդ «վիցը» (վեց-վեց-վեց... տես, թե ինչ հանդիստ է պատում լեղան, վից կամ վեց, ի՞նչ տարբերություն), լիներ այն հի-մար վարժարանը, այն ժամանակ Մամփրեն տատերը սովորում կլիներ: Գրանից հետո աչկա ի՞նչ տառ, ի՞նչ գիր... կավ է գեռ, Տեր Հարությանի սովորեցրած այբուբենն էլ չի մոռացել, դարձանաչի է, սր չի մոռացել. քանի տարի է անցել. վախճանը՞րս, վախճան՞ի՞նդ, բայց, տես, որ հիշում է, — ա՛յր, բե՛ն, զի՛մ, Ել, Հովակիմ... — Հա, լիկկայանից հետո աչկա ի՞նչ գիր, մինչև քիչ ու միչ ուշքի եկավ, էլի՛ պատերազմ, և Մամփրեն՝ ճակատային և գիր շիմանալու պատճառով, նամակ չգրելու պատճառով, գյուղում լուր էր տարածվել, թե Մամփրեն անհայտ կո-րած է: Իսկ պատերազմից հետո... Խնամություն կլիներ, սր կովից տուն գալուց հետո Մամփրեն նստեր ու գրեր սովորել: Եվ, այդպես էլ, Տեր Հարությունի ասած ժամանակը չեկավ: Չեկավ և... բայց... գուցե հիմա՞ է, հիմա՞ է հայոց գիրը սովորելու իր ժամանակը:

— Հըմը թող դիս. ձգուի — Մամփրեն թոտանը հրեց ծնկների արան-րից, ոտքի ելավ և սկսեց անհանգիստ քաշել:

«Մարաթուկ վկա, սուրբ Մաշտոցի գրերն սովորելու Մամփրեի օրն ու ժամանակը նոր-նոր տեղ է հասել»:

Եվ գյուղը գրեզաց. Մամփրեն սրողել է տասանհատը գտնելու Մամփ-րեն՝ ութսունին մաս, ութսուն տարի առանց գրի լուր է գնացել, իսկ ա՛հա սրողել է գրել-կարգալ սովորել:

Ով լսում էր, հանկարծակիի եկած, Մամփրեի տան կողմն էր նս-լում. այնպես թե՛ տունը հրդեհվել է, հետո տեսնում էր՝ տունը խա-զաղ ծխում է, դառնում ծիծաղում էր, — խելեկ է Մամփրեն:

Իսկ ով մտաբ աս էլը ունիք Մամփրեի տունը, գնում-տեսնում էր. Մամփրեն՝ խելլը անելը, շատ լուրջ, շատ զգաստ և շատ գործնական հոսրժքն ի վար մեկնված է հատակին, դիմացը՝ այլրենարանը, դիմացը՝ տետրեր, շեքիկն կարմիր մատիտ և դիտավերում, որդի ուսուցիչ՝ թոսնաշին:

- Ասա ա:
- Ա՛յբ:
- Դմբո, այր չէ, ա՛, — և խփում է գլխին:
- Աղջի, կամաց դարի, իմ գլուխն է կցալա: Ա՛:
- Մեծատառ Ա:
- Մեծատառ Ա:
- Մեծատառ չէ, դմբո, մե-ծա-տառ, — և խփում է գլխին:
- Կամաց դարձ, ձգուկ: Մե-ծա-տառ Ա:
- Դե որիք մեծատառ Ա:

Եվ Մամփրեն մատիտը երկար թրոտում է:

- Դմբո, մատիտը մի թրոտիր:
- Թող արտ թրջեմ, որ գիրն լավ երևա, ձգուկ:
- Դրա համար էլ ասում եմ, սև մատիտով գրիր:
- Չէ, ձգուկ, սուրբ Մաշտոցի գրերն հարկ է որ գրվեն կարմիրով: Ասա ինչո՞ւ. քանզի սուրբ Մաշտոցը գրերն իր սրտից է հանել ի լույս:
- Լուսթյո՞ւն:
- Համբերե գիմ խոսքն ավարտիմ, ձգուկ, համբերե: Ոչեմ, սուրբ Մաշտոցի գրեր կարմիր են, քանզի թրծվել են արդար Արեղակով: Եվ կարմիր են. քանզի սրբազան կոթիկների են մասնակից եղել: Իմացա՞ր:
- Սուտցիլը է՞ս եմ, թե գու: Դե որիք մեծատառ Ա: Հո չե՞ս մոսացել:

— Չէ, ձգուկ, չէ, մոտանալու բան չէ. ջուխտակ առվակ կողք-կողքի սալից կիջվարեն-կթափվեն պատիկ առվակի մեջ, ու առվակներն ալվեյի կլցվեն ու ալվեյի կարածրանան ու սղակողմյան առվակից պատիկ մեկ առվակ ձոթ կտա դեպ աջ ու քլիկ կերթա ու էլի կգառնա իջվար: Էս բեզ մեծատառ Ա: Պատկերն իմ աչաց գեմն է, հրմբ...

- Էլ ի՞նչ հրմբ, գրիր:
- Մի դարկե, ձգուկ, համբերե, համբերե, բու դալար թե՞րն են իմ ստերին, համբերե:
- Ոչ մի համբերել, վատ եմ նշանակում:
- Կիսնդրեմ համբերես, ձգուկ, կգրեմ: Կգրեմ, ձգուկ, հրմբ մա-տիտն է փոքրիկ: Մատիտն է փոքրիկ, ու իմ մատներն էս պատիկ-պատիկ

մատիտ չեն բռնի: Քու հարն ասա, թաչ մեծ ու հասա մատիտ բերի: Մեծ ու հասա ու կարմիր:

- Հիմա գր՞ում ես, թե՞ վատ նշանակեմ:
- Կգրեմ, ձգուկ, կգրեմ: — Եվ Մամփրեն նորից ու երկար թրոտում է մատիտը և, կարծես ի վար մեկնված հատակին, լսված սկսում է: — Ըրը... Լսպես...
- Ետտ մի նրկարիր:
- Թող նրկար էղնի, ձգուկ, մեծատառ է: Մե-ծա-տառ է, ու... ու ասուն ինչքան երկար, էնքան աղեկ ու էնքան գեղեցիկ ու բարին մեծ: Աս՛ի, Լսպես:
- Լալ: Երեք եմ նշանակում: Կկրկես, կարգին կսովորես մինչև համ: Զանգը արված է:

Եվ թու՛ռնին զանգուլակը ծլնագացնում է սրագի դիտին, իսկ Մամփրեն անբավով սոսքի է կնում:

- Յա՛... Հարեանը, ժպիտը գեմքեն, անկշունում նստա՛ է: Ե՞րբ է հայտնվել: Ինչո՞ւ է եկել և ինչ է ուզում:
- Գրասենյակ չեթխա՞նք, Մամփրե:
- Չէ, ջանքմ... Գրասենյակ:

Մամփրեի խելլն էր շատ, որ աշունքվանից գարուն գրասենյակից գուրս չէր գալիս: Պրծա՛վ: Ալլեա՛ ոչ մի գրասենյակ: Թող պարսպ-սա-րապները գնան՝ ծխեն ու գատարկ խոտեն, խոտեն ու ծխեն և խելլվեն իրենց ծխի մեջ: Մամփրեն կարևոր գործ ունի, նպատակ ունի, Մարտիո-կին սոված ուխտ ու պայման ունի Մամփրեն: մինչև սուրբ Մաշտոցի գրե-լը շտոփորի, ոտք չի դնի գլուղամեջ: Վերջ: Եվ... և խեղրում է, որ չխան-գարեն իրեն: Ալլգրուն բան:

Բայց էլի գալիս էին, երբեմն նաև նրանք, ովքեր ընդհանրապես մուտք ու էյր չէին ունեցել Մամփրեի տանը: Պարզապես հետաքրքիր էր. Մամփրեն ինչպե՞ս է սերտում ու գրում տառերը, ասում են՝ միշտ կարծ-քնն ի վար մեկնված է, ոչ թե սեղանի մոտ նստած, այլ հատակին պառ-կած, և թոռնուհին հա խփում է գլխին ու սովորեցնում: Եվ գալիս էին ի տես:

Բայց մի օր Մամփրեն կատաղեց: Մի ջահել էր եկել և սուսուփուս, աննկատ նստել անկյունում, իսկ Մամփրեն այդ օրը սովորում էր մի տառ, որը իրեն գուր չէր գալիս: Պետք է սովորեք ճիշտ արտասանել և վարժ գրել Թ-ն: Իսկ տառը նրան գուր չէր գալիս, հատկապես Թ-ի կախ-լը: Այն, որ այդ տառը շիտակ առվակների սկզբունքից, կարծես, գուրս է. կարճ ու երկար, բայց միշտ շիտակ ու գեղեցիկ առունների պատկերը կարծես խախտում է. դա դեռ սչինչ. պատահում էր նաև ասու, որ մի

տեղ լճանում է, բայց Ք-ի կտիչը ուղղակի կատաղեցնում էր նրան։ Եվ սկզբում, հույժիակ աչք տառը սովորելուց ուղեց հրամարվել։ աչքբան ստառերի մեջ մեկն էլ թող լիմանաւ Բայց թանաճին հարցը կարուկ գրեց՝ կամ սեւոր է սովորի, կամ ինքը ընդհանրապէս հրամարվելու է ուսուցչութանից։ Եվ Մամփրեն համաձայնեց գրել Ք-ն, բայց ստանց կտիչի Բակ թանաճին բամփում ու ստիպում էր։ Բակ էր Մամփրենն աչքերը մտախեմափակացրեց աչքբենարանի Ք-ի էջին. գնեց և նկատեց, որ... օ՛հ, Մամփրեն նկատեց, որ աչքբենարանում Ք-ի գլխին նկարված է նաև Գ-ն և... և, ի՞նչ, Սասունցի Դավթի նկարը... Այո, այն՝ Սասունցի Դավթի Սեւ՝ ճեմած է Քուսկիկ Զալալին և Կայծակ թուրը թափով ետ է բերել ու թացրել Ք-ի կտիչը։ Հենց այդպէս։ Նկատեց և շատ եկավ ու, առը-հա, թառանը, աշակերտած շարաքներին ընթացքում՝ տաղքին անդամ։ Բամփեց և թանաճու աչքն ու ճակատը բերեց-կայցրեց աչքբենարանի բաց էջին։

— Քու աչքերն լին բաց ու տես, տես՝ Դավթին, Սասնո Դավթին նմանապէս էր շարանուն տառի կտիչի հետ համաձայն չէ։ Համաձայն չէ ու, տես-տես, Քուրկեմակին բաշել ու, առը-հա, կտիչին։ Տե՛ս, տե՛ս։

— Դմբո,— թառը պոկվեց պապի ձեռքից և սովոր թաթով բամփեց։— Դմբո, դա նկար է։

— Նկար է, հրմը ո՛ւմ նկարն է։ Տե՛ս, տե՛ս։— Եվ թոռան գլուխը նորից կայցրեց աչքբենարանի բաց էջին։— Տե՛ս։

Այս ձեռնարկի վրա անկյունում նստած շահելը փոթկաց, և Մամփրեն հերոստ ստրի ելավ։

Մ'ում տղան էր, ո՛ւմ թոռն էր, Մամփրեն լիմացավ, բայց ձեռնափայտով հասցրեց արանքը ճղող շահելի թիկունքին և հայհոյելով ու ձեռնափայտը թափ տալով՝ դուրս ելավ։

Ուշ աշնան թուխպ օր էր, էլի անձրև էր մաղում, և բակը թաց էր Մամփրեն ձեռնափայտը թափ տվեց շահելի հատից և դարձավ, հայհոյելով (շահելը կարծում էր, թե Մամփրե պապը իրեն է հայհոյում), հայհոյելով ցեխի մեջ պեց անդոր տառը, կտիչը երկար քաշեց և տրորեց,— բու կտիչ...— տրորեց, հայհոյեց ու տրորեց։ Մամփրեն ցեխի մեջ պեց տառը, կտիչը երկար քաշեց և կայծակ թուրը, որ ձեռնափայտն էր, վրա բերեց։— բու կտիչ...— և թոցրեց կտիչը, Մամփրեն ցեխերի մեջ նկարեց տառը և տրորեց կտիչը և դարկեց-թոցրեց կտիչը և հայհոյեց, և հայհոյեց, և հայհոյեց...

Չահելը համփեղորին կանգնած նայում էր փրփրած ձերունուն և աչքին գիտեր, որ նրա հերան ու հայհոյանքը իր հետ կապ չունենա Եվ

աչքբան վարակիչ էր ձերունու կիրքը, որ շահելը սրտեց զեալ և նրա հետ ստրի տակ առնել տառի կտիչը։

Բայց Մամփրեն ձեռնափայտով նորից բշեց նրան։
Այլ օրն ի հետ, աչքն ու մեկը շայցելեց Մամփրենին։
Եվ կամաց-կամաց, ձեռան հետ, մտապան նրան։ Քն հարսանիքների ժամանակ կամ տիրության (այլ ձեռան Մամփրենի համերկրացի Փողպուշ Մեւուն վախճանվեց) հիշեցին, հիշեցին ժպտալով.— ձեռն է, փոթորիկ է մակ Մամփրենի գլուխը, գարնան հետ դուրս կդաւ։

Եվ գարնան հետ Մամփրեն հայտնվեց գլուխում։
Մամփրեն պատեւազմից, կովի դաշտից էր եկել, Մամփրեն դարկպությունից էր եկել, Մամփրեն սահմանն անցել-գնացել էր էրզիր և անա եկավ։ Գլուխի հավաքատեղիում այդպիսի գիմավորեցին՝ նլ տնը, որ նստատած էին քարերին, ոտրի ելան, նրանք, որ ոտրի էին՝ ընդառաջ գնացին, ձեռքերով, նույնիսկ սղջագուրություն, և Մամփրեն թե ու թեատակն ազատելու համար թղթերը խցկեց գլուխները (ձեռնապարհին ինչքան թուղթ ու թերթի կտոր էր հանդիպել, հավարել էր, հայհոյել էր թափթփողներին ու հավաքել թեխ տակ)։ Թղթերը խցկեց գլուխները, ձեռքեց ու կարտած նստեց իր բարին։

Եվ եղավ իմաստուն մի լուսնուն։
Գլուխի հավաքատեղիում այդպիսի խորհրդավոր մի լուսնուն մեկ էլ տարիներ առաջ էր եղել, կըր լուր հասավ, թե ուս մի աղա, տահմանունով Գաղարին, Տիեղերը է թեւէ՝ գեպի ասալած։

Եվ ինչպէս այն ժամանակ, հիմա նույնպէս, լուսնունը խախտեց տարեկիցներեց ամենաանհոգը՝ Անգարդ Ավին։

— է, Մամփրե, բարի տեսանք։ Քու շարշարանքն՝ աղաշխարանք։ Ա՛յ, հենց դա չէր ուզում Մամփրեն։ Հայացքը դարնանաչալ զեալներին, Մամփրեն մտածեց. այնուամենայնիվ, լուսնունը խախտող Ավին շպեաք է լինել. ցավի, ուրախության և խոսքի կշիռը լիմացող Անգարդ Ավին շպեաք է լինել խորհրդավոր լուսնյան խախտողը։

— Տառերն թամամ սովորեցի՞ր, Մամփրե։
Մշեցի հաշուն, նեղարտած, ձեռնափայտը զեմ արեց Ավինին։

— Համբերի։ Քանց երեխա ինչո՞ւ կթուլասա։
Մշեցի հաշուն, որ Մամփրենին ուսնկից էր, վերականգնեց պահին վալլ լուսնունը, թղթաց-հասկացրեց, որ մեջ ընկնող-խանգարող լինի, հարմարվեց իր բարին և ձեռքը հանդարտիկ գրեց Մամփրենի ձեռին։

— Օղորմի բու անուշ ծնողաց, Մամփրե: Մարաթուկ վկա, բու արածն, բու արածն, Մամփրե, մեծ մարդու արած էր, մեծ բան էր— Եվ խիստ բարձրացրեց ձեռնափայտն ու շեփ-հայացք նեւեց Ավիի կողմ:— Աւ ամեն մարդու բան չէ: Օղորմի բու անուշ ծնողաց— Կրկնեց մշեցի Խաչո: և շարունակեց բորբոք ու ներշնչված:

Եվ ասաց, թե ճշմարիտ է, որ ինքը աշնանից մինչև այսօր չի գնացել Մամփրեի տուն, Մամփրեին չի երևացել՝ պարզապես չի կամեցել խանգարել, բայց զօր ու գիշեր, մտոք, Մամփրեի հետ է եղել և ազոթել է, որ Մամփրեի ուխտը ի կատար ածվի: Ինքն էլ փորձեց, ախր, հոգի ունի տալու և պետք է խոստովանի. ինքն էլ փորձեց սովորել սուրբ Մաշտոցի գրերը: Երբ լուր առավ, թե Մամփրեն այգալիսի սուրբ ուխտ է կատարել, ինքն էլ գոտեպնդվեց: Բայց որդին խանգարեց. որդին աղջկա ձեռքից գիրքը վերցրեց-շարժեց մի կողմ, թե՛ պատկեր լողար մի շարժարի: Լա՛ փորձեց, չա՛ որդին դեմ կանգնեց, ինքը համառոտեց, և սրդին համառեց. ինքը մշեցի էր, իսկ որդին մշեցու որդի՝ ավելի հաստկող և սրդին ի շիբ դարձրեց Խաչոյի ուխտը և... և մինչև այսօր, աշունքվանից մինչև հիմա Խաչոն սրդու հետ ոչ հաշտ է, ոչ խոզվ: Բայց Մամփրեն, Մամփրեն իր ուխտն ու պայմանը կատար ածեց: Քիչ բան չէ. օր ձերու-թյուն, սուրբ Մարաթուկը Մամփրեին թող երկար կյանք տա, Մամփրեն էրկար ապրելու իրավունք ունի, բայց օր ձերության մարդը ելնի ու սովորի գրերը, հաշվիր, թե այդ մարդը ոչ թե սովորել է, այլ, մեղա սուրբ Մաշտոց, մեղա. ալ՛ ինքն է հորինել: Լա՛, Մարաթուկ վկա, այգալես է: Աւ հիմա, հիմա տարոնցի Խաչոն, Մաշտոցի հայրենակից Խաչոն ավելի շատ Մամփրեի իմացած հայոց գրին է հավատում, քան իր սրդու, քան իր թոռներին:

— Օղորմի բու անուշ մոր, Մամփրե, սուրբ Մաշտոցի գրերն ի՞նչ տեսք ունեն ու ի՞նչ բնույթ ունեն: Մեկ-երկու նմուշ պատկերե, Մամփրե: Մամփրեն, որ գլուխկախ լսում էր Խաչոյին (փառք ասածս, ուրեմն գյուղում բոլորը չէ, որ իր արածը ընդունել են խնայություն), հիմա շտկվեց և ձեռքը տարավ դրպանը, որ ճամփից հավաքած թերթերից ընտրի գլխատառ գիրը և բացատրի, բայց միտքը փոխեց. գտավ մի կտոր ճիպատ և ուղիղ մի գիծ քաշեց խոնավ գետնին:

— Էս ի՞նչ է, Խաչո:

Մշեցի Խաչոն երկմտեց, իսկ Անդարդ Ավեն ելավ-կանգնեց գծի գլխին և շտապեց՝

— Գիծ է: Հիմա ես էլ գծեմ ու իմ պատկի պատկն էլ գա ու գծեմ:

— Համբերե, — Խաչոն ձեռնափայտով բռնեց Ավենին:— Նստիր քու տեղն ու մեր արեն մի ծրարե:

— Հաշվե՛ք, թե՛ ատու է, Խաչո: Առվակի:— Մամփրեն գիծը խորացրեց:— Առվակ է ու ոչ թե գաշտի առվակ, սառից իջվարող առվակ է՝ շիտակ ու բարակ ու զուլալ: Մեկ ուրիշ նմանատիպ առվակ կողքն ի հետ կիջվարե՛ շիտակ ու բարակ ու զուլալ:— Եվ զուգահեռ գծեց:— Աւ էս շուխտակ զուլալ առվակներն սարից կիջվարեն ու կհանդիպեն ու կմիանան մեկ ավելի պատկի առվակի՝ լանջն ի հետ զնացող, էս է:— Մամփրեն ճիպատով զուգահեռ առվակները միացրեց:— Միացա՛ն... թե միացան, թե առվակներն զարկվան իրար, ուրեմն շուրն կշատանա, ուրեմն առվակներն կլցվեն պիեակի, ուրեմն հարկ է, որ մի տեղից շուրն ճոթ տա... էս է: Ուրեմն ճոթ կտա, բշիկ մի կերթա ու... ո՛ր պետք է էրթա, Խաչո, սար է, չէ՛, ուրեմն կդառնա ու էսպե՛ս կիջվարի: էս կգալ, ուրեմն, սուրբ Մաշտոցի առաջին տառն ու մեծ տառն՝ Ա:

Պատի տակ նստոտածները՝ բոլորը համերկրայիններ (շատ չէին մնացել, եթե Անդարդ Ավենին էլ հաշվեին, ճամփորդ հինգ ձերուներ), բոլորը տառերին անձանթ, լուս նայում էին Մամփրեի գծած տառին և սպասում, թե Մամփրեն էլի ինչ կասի:

— Գրերից մի քանիսն շիփ-շիտակ առվակների պատկերից փոխ են: Էն էլ թե ինչն է, սուրբ Մաշտոցի կամքն է: Մեկ-երկուսն էլ կան, որ... որ, մեղա, մեղա, սուրբ Մաշտոց... էդ մեկ-երկուսն, Խաչո. իմ սրտին զուր չեն գա:

Եվ գծեց Ք-ն ու կախը կտրեց:

— Կախ է, օձի կախ է, ու իմ սրտին զուր չի գա:

Այս մեկ:

Մյուսը, եվ գծեց Ք-ն Ա՛յ, մեծ ատու է, Ատու է, թե դեա է՝ մեծ է. քանզի մի տեղ լիճ է կազմել: Ահա: Ապա մի առվակ (առվակ, թե պետակ) գալիս է, թափով գալիս-զարկում-կտրում է այդ մեծ ատուն (թե պետը): Զարկում-կտրում անցնում է: Կտրելը՝ կտրում է, բայց, շիտես ինչու, չի ձգվում, չի երկարում՝ ա՛յ, այսպես... Եվ հատիլը՝ Ք-ի պուր հասող գիծը, ձգեց ու տարավ. քանի ձեռքը երկարում էր և քանի ճիպատը տանում էր՝ ձգեց:

— Ա՛յ, էսպես, աստված քու տուն սարքե, ինչու՞ ես առվակի դեմն առե, — գիտողություն արեց Մաշտոցին և ներողություն խնդրեց:— Մեղա, սուրբ Մաշտոց, մեղա: Հըմը իմ կարճ խելքով, Խաչո, էն առվակն, էն գետակն, որ մեծ ատու ու գետ կկտրի, էդ առվակի ճամփեն հարկ է, որ էղնի երկար ու երկար:

Էլի լուսթյուն եղավ... Մամփրեն այդ ո՛ր աշխարհն է հասել, ո՛ր աշխարհից է գալիս, ո՛ր աշխարհի մասին է այսպես ճարտար պատմում... Օր ձերություն Մամփրեն ելավ ու զարկեց (Դավթի հրեզնե թո՛ւրն

էր Մամփրեի ձեռքին), զարկեց և պարիսպներ խորտակեց, և հորիզոններ բացեց իր համար, երկրից հասավ մինչև երկինք և սուրբ Մաշտոցի հետ վեճի մեջ է: Իսկ իրենք... իրենք մնացին իրենց բարերին կողմ՝ քաբի ոտի պես:

Նույնիսկ Անդարդ Ավեն էր անծպտուն ու բերանրաց նայում Մամփրեի գծած հրաշք տառին, որ տառ չէր, այլ գետ ու գետակի հանդիպում ու հատում: Մամփրեն է ասում:

— Ուրեմն, խաշո, հայոց զրերն գետերի ու գետակների, սարն ի վար իջվարող ու սարն ի հետ գնացող առվակների՝ շիտակ ու զուլալ ու կանաչափ առվակների հոսք է, կցվածք է ու հատմանը: Էդպես պատկերացրու:

Ուշագիր ու լուրջ լուսմ էին (հաճելի էր ու շոյող), և Մամփրեն որոշեց հասկացածը մինչև վերջ բացատրել տարեկիցներին:

Ուրեմն՝ այդպես: Բայց կան նաև տառեր, որ դաշտի, հարթավայրի առվակների պատկերն ունեն. ահա՛ ծայր առան, ոլորվեցին ու տեղն ու տեղը սուղվեցին, ահա՛ ոլորվեցին ու լճացան: Տառերից մի քանիսն էլ, ուրեմն, դաշտային առվակի պատկերն ունեն: Բայց այդ պատկերներով տառերը լիչ են: Ինչո՞ւ: Քանզի հայոց աշխարհը լեռնային է և գրերի շտաբ, ուղի-շուգի, լեռնային գետակների, առուների ու առվակների պատկերը պետք է ունենային: Այս էլ՝ այսպես:

Մակաչն տարօրինակն ու զարմանալին, անշափ զարմանալի հայոց գրերից վերջին գիրն է՝ ֆ-ն: Ահա պատկերը:

— Սարեն էսպե՛ս, — և ճիպտաով գծեց, — մեկ գետակ, թե մեկ առվակ է ուղիղ կիշնի ու... ու, սուրբ Մարաթուկ, ու մեկ վիշապ, էսպե՛ս. փաթաթվել է սարից իջվարող զուլալ ու շիտակ գետակին... էսպե՛ս փաթաթվել է՝ դուրան գետակի ակունքին ու կծոնած պոչն՝ գետակի վերջին: էսպե՛ս փաթաթվել ու կֆշշա ու կֆշշա: Յ, — հնչեց արասասանց Մամփրեն, — ֆ, — կրկնեց, — վիշապի ֆշշոց կլսի՞ր... Էդ է: Փաթաթվել է շիտակ ու զուլալ գետակին ու կֆշշա, ու կֆշշա, ու կֆշշա...

Այս ի՞նչ փորձանք է, այս ի՞նչ արմանք-զարմանք բան է և ինչպե՞ս հասկանալ: Գուցե Մաշտոցն է սխալվել, մեղա՛, մեղա. տառապանքից, հագնածությունից, նրախոթությունից, որ վերջին գրին է հասել, սխալվե՞լ է. Հաղիվ թե, Տարսեցի սուրբ Մաշտոցն անսխալական է: Եվ Մամփրեն իր կարճ խիբով ահա թե ինչ է մտածում.

— վա՛յ թե, — և թափով խփեց ծնկին, — վա՛յ թե, խաշո, սուրբ Մաշտոցն իր արարած տառերի ճակատագիրն է գուշակե: Հա՛, Մարաթուկ վկա:

Տառերն արարելիս, վա՛յ թե, վերջին տառի պատկերն այդպես է

հայտնվել աշքի դիմաց՝ զուլալ գետակ ու գետակին փաթաթված միշտապ: Այդ պատկերն է ցուցցել աշքի դիմաց, և սուրբ Մաշտոցն դուրեցել է նոր-նոր լուսաշխարհ բերած իր գրերի ճակատագրի համար, սորսոփել է ու ցավից տերաջեղ, արմանք-զարմանք քոթ կտրել և գրա համար էլ նախավերջին տառը, որ Օ-ն է, զարմանք ու ցավով բուցված շուրթերի պատկերն ունի՞ թ:

— Մարաթուկ վկա, էդպես է էդե, խաշո:

Իհարկե, Մաշտոցը կարող էր տեսիլը շքնդունել. կարող էր այդ շարակցամ պատկերը շարտել նվիրաւն ու իր գրերի վերջին գլխը արարեր պլասպատկեր, բայց չի կամենցել ոչ իրեն խորել, ոչ ժողովրդին հայոց և շտվն ի սիրտ. տեսիլը ընդունել է՝ ի ցույց և ի զգուշացում...

— Մարաթուկ վկա, էդպես է էդե, խաշո:

Եվ Մամփրեն դուրալ գետակին փաթաթված միշտապը ջնջեց, ապա ձեւը տարավ գրպանը և հիշեց.

— Գրերն սովորելուց թոռնիկն ստիպեց. թե ջղարեն թող: Ու ես թարկեցի: Հըմը էսօր իմ սիրտն ծխել շատ կուզե: Եվ եաշոյի վառած ծխախոտն առավ ու հակվեց ծնկներին:

Ահագին ժամանակ լուս էին:

Հայոց գրերը խլվում էին Մամփրեի ներսում, թափում էին հայացքի դիմաց, և ես անհանգիստ էր: Տունը կանչում էր նրան: Գրասպասարանում ես արգեն իր անկյունն ուներ՝ այրենտարանը, կարմիր տառերով լցված տետրերը, անդրել տետրեր, ծայրած ու ունծալը կարմիր մատիտներ, ուստին: Տետրերն ու մատիտները կանչում էին, և ես ուզում էր ոտքի ելնել, բայց զարնան տառավտի աբեը շատ էր դուրալի: Գարնան արեք, խոնավ գետնի գուլը, սարերի ձնհալով լցված դլուղի կենտրոնական առուն, աղբյուրի ծորանից պոսթիկացող ջրի շիթը... Զուրը փշրվում է բարե դուռ, և մանրիկ շիթերը պարս էին բանել աղբյուրի դլին: Եվ Մամփրեն հիշեց. վարժապետ Տեր Հարությունը ասում էր՝ սուրբ Մաշտոցից տառը հայոց գրեր են եղել և հայոց բան՝ փորված քարի սովիկներին: Հայոց վախրող թշնամին շարդուփշուր է արել հայոց քարե մատյանները, և գրերը թևավորվել են. կերպարանափոխվել մեղսների և թեղ սարերը... Տեսնես, սուրբ Մաշտոցից առաջ եղած հայոց գրերն վերջին տառը ի՞նչ պատկեր է ունեցել...

— Մամփրե, — Անդարդ Ավեն խորհող լուսթյուն չի սիրում, — էսպես իմաստուն խոսք կա՛ ուսումն եփած հաց է, մարդու թեկ տակ դրած:

— Թյուտ, — Մամփրեն մեկեն բանկվեց, — թյու էդ խոսքին առաջին անգամ շունչ տվողին, թյու էդ խոսքին թե տվողներին:

Ուրեմն Մաշտոցը տառերը երկնեց նրա համար, որ հայերը այդ

գրերով հա՛ց աշխատեն: Վարժապետ Տեր Հարությունը ասում էր, որ սուրբ Մաշտոցը հայոց առաջին դպրոցները բացեց հայոց երկրի սահմաններում: Շրջում էր հայոց սահմաններով, վարժապետներ կրթում, դպրոցներ բացում, վարժապետներ կրթում, դպրոցներ բացում... Եվ այդ պարանոցները բերդեր էին սահմանակրներ: Բերդեր և պարանոցներ: Բանգի տառերը, Մաշտոցի գրերը, զինվորներ են: Գեղեցկադեմ, մաքուր և զուլալ և արի զինվորներ: Զինվորներ: Ի՞նչ են սակայրներ, այլ զինվորներ:

Երկրի սահմանները պաշտպանող զինվորներ:
Արդարության, ճշմարտության համար կովող զինվորներ:
Գեղեցիկն ու բարին պաշտպանող զինվորներ:
Եվ հայոց երկրի թշնամոց դեմ կովող հերոս զինվորներ:

Ահա այդպես Եվ վարժապետ Տեր Հարությունն էր ճիշտ, ոչ թև Օհանը: Ընդհանուր Օհանը. էրդրի իրենց գլուզի ամենատարեց մարդը, նա, որ հզոր ընկուզենի ուներ և իր ընկուզենու հասակակիցն էր, ճիշտ չէր, որ ասում էր, թե հայոց դիրը հայոց թագավորն է, արքան է: Հայոց գրերը հայոց զինվորներն են: Իսկ թագավորը, թագավորը Մամփրեն է, Մամփրեն է արքան, այսինքն նա, ով այդ զինվորներն ունի իր հրամանի տակ և նրանց կոխվ է տանում՝ հանուն հայրենիքի, հանուն արդարության, հանուն ճշմարտության, հանուն գեղեցիկի: Իսկ Մամփրեն արքան կարող է հանկարծ փախչել մեկը լինել և զինվորներին հիմար հրամաններ տալ, այդ դեպքում նա արդեն արքա չէ, այլ սովորական մի փախչող և հրաման տալու իրավունք չունի, այլ ամենաշատը, ամենաշատը, պետք է հետևի, թե իսկական արքայի հրամանի տակ զինվորներն ինչպես են շարժվում, դեպի ուր են շարժվում և ինչ են անում և էթե կարող է, թող մարդի իր փախչելու: Այդ Մամփրեն արքան կարող է հանկարծ նենգ մի ավազակ լինել, իսկ սովորական արդեն արքա չէ, ավազակ է ու կա, և նրա պիղծ հրամանի տակ այդ զինվորները կարող են դառնալ սակայրներ: Այսպես:

Մամփրեն հերոսու սարի էլով:

Եվ, առան անցնելիս, ճիպտի ծայրին առավ փոսթ թշնամը, առվում, ցախերի մեջ խճճված փոսթ թշնամը առավ ճիպտի ծայրին և մե՛նեց Ավերի սղղությամբ:

— Ամեն հացահեր հայոց գրերի գլխին հարկ չէ, որ արքա դառնա:— Եվ թղթերը շարտեց Անգարդ Ավերի սղղությամբ և հայհոյում գնաց:

Ճամփից տևարերի ու գրերի թերթեր, թերթերի պատասներ էր հավաքում, փշում ու ծալում թևի տակ և հայհոյում. հայհոյում էր գրի հետ

այդպես վարվող անհոգիներին, հայհոյում էր անորոշ, իսկ ամենաշատը, ամենակրթում՝ Ավերին:

Եվ լցված հասավ տուն, գրապահարանի իր անկյունից վերցրեց անգրել մի տետր, կարմիր մատիտ, նստեց սեղանի մոտ և թափով ու զլխատառեկով գրեց:

«Մամփրեն արքա է, իսկ սուրբ Մաշտոցի գրերն զինվորներ են»:

Նա գրել էր առանձին բառեր— *ասա, արու, սար, տար*— գրել էր անուններ— *Արարատ, Սանասար, Սիրան, Տիրան...*— բայց լրիվ մի նախագասություն, ամբողջական մի միտք՝ սա առաջինն էր: Եվ գրեց առանց ճիգ ու ջանքի, միանգամից և հուզվեց միայն գրելուց հետո, երբ զննեց թիկունք-թիկունքի դրսուտ շարված կարմիր գլխատառերը:

Հետո գրածը խնամքով անջատեց տետրից, խնամքով ծալեց-գրեց ծոցը, նստեց զոտնը և սպասեց. ուր որ է թանուհին դասից կգա:

Սակայն առաջին հայտնվող փոստատարը եղավ:

— Քեռի Մամփրեն,— ինչո՞ւմնոց փոստատարը,— թերթերի՞ն ևս սպասում:

Շան թուլա: Եթե Մամփրեն գրել կարող է՝ ահա... (ինչպես է տարացել կուրծքը. ծոցում, կարծես, լուր կա՝ տար, թայրատյոց), էթե գրել կարող է, կարդալ... կարդալը ավելի դուրին է:

Եվ թերթերից ընտրեց փոքրածավալը. ինչ խոսք, փոքրը՝ մատչելի է... Հերթը մեծերին էլ կհասնի: Բացեց շրջանային թերթը և մի լուսանկար մեկնեց բռնեց հայացքը... Վա՛հ, սա իրենց հարևանուհի Մաղիկը չէ՞... Շատապ դարձավ հարևանի տան կողմ, շնայած դիտեր, որ Մաղիկը ձմեռանոցում է. Մաղիկը կթվորուհի է, իսկ Ֆերման ձմեռանոցից դեռ դուր չի բարձրացել: Մաղիկի սկեսուրը երեկ, հեռվից հետո, հարսի հետ կոխվ էր տալիս, թե՛ եկ քո լակոտներին տեր կանոնի, դուանը կանցնած նայում էր ձմեռանոցի կողմ և լացն ու հայհոյանքն ու անեծքը իրար խառնած կոխվ էր տալիս:

Մամփրեն ուշադիր նայեց լուսանկարին... Այո, Մաղիկն է: Չնայած լուսանկարում սիրուն է, այնպես մաշված ու կնճռոտ չի երևում, ինչպես իրականում կա, բայց նա է՝ Մաղիկն է:

«Նա խղճուկ հարսնուկի նկարն ինչո՞ւ էն կպցրե մեջ թերթին ու ինչ խարբիկ է»:

Գիրկայ կարդաց ակնարկի վերնագիրը՝ «Քարագլխի դուստրը»:
«Դուստր ի՞նչ է».— Գլուխը բարձրացրեց:

Յոսիա՛ն թովալով գալիս էր

— Մեր հաս ճինդ եմ ստացել

Մամփրեն հեռից ժպտաց թոռնիկին և ձևորը տարավ գրպանը

— Տես ու գնահատե՛— Եվ ամաշխոտ ժպտը դեմքին՝ գլուխկախ ծպտանց

— Արքա... Պահ-պահ-պահ, հենց տառերը սովորեց, դարձավ արքա: Եթե այդպես լինեիր...

— Անխելը փապուեն, համբերե, մեկնիմ զիմ միտք:

— Սոված եմ:— Եվ բամփեց պապին:— Ապրես: Հինգ:

Մամփրեն, իհարկե, ավելի բարձր գնահատականի էր սպասում. ստուցիչը գնահատեց միայն ուղղաշար տառերը, իսկ միտքը Հասկա-ցավ: Բայց թոռնուհին շտապում էր

— Համբերե, երանի թուտան ի՞նչ է:

— Ինտար՝ աղջիկ:

— Կամ մտածե:

— Ինտար նշանակում է աղջիկ:— Եվ շտապեց տուն:

Մամփրեն գրածը խնամքով ծուլեց-գրեց ծոցը և նորից թերթը ձեռքն առավ: Արևմտ՝ Քարաշխի աղջիկը... Քող այդպես լինի: Աղջիկ, թե հարս, մեկ է, Մաղիկի մտքին է: Բայց ի՞նչ նն գրել:— Ես... մանկուց... երազում... էր... կվժորու՛ի... դառնալ...— Կարդին տեղ չհասավ: Մամփրեն բառ-բառ կարդաց Լորդորդ անգամ, Երրորդ անգամ, ասլա վարձ, ամբողջ նախադասությունը, միանգամից:— Ես մանկուց երազում էր կվժորու՛ի գտնալ:

— Թշու, ստաանի ծնունդ:— Մամփրեն ինքն էլ չիմացավ, թե ինչպես ճանթեց թերթն ու շտապեց: Բայց և շտապեց հովից թրթռացող թերթի ետևից:— Տառերն են արտաս, սուրբ Մաշտոցի գրերի համար է մեզը:— Եվ թերթը հարկեց-գրեց անխատակն ու հուզված սիտեց քայլել անամերձում:

Մտխված հագի, քեզ ո՞վ է ասել, թե այդ խեղճ հարսնուկը զեռ մանկուց երազում էր կվժորու՛ի գտնալ: Մամփրեն, ախր, լավ է ճանաչում. աղջիկ ժամանակ Մաղիկը Մամփրենի ձախակողմյան հարևանն էր և դարձավ աշակողմյան հարևանի հարցը: Եղ խեղճ աղջիկն, ախր ուսուցչուհի էր սպում գտնալ, Մամփրեն հողավճարի, մեկ՝ ուսուցչուհի, մեկ՝ բժշկուհի, մեկ՝ պարուհի, մեկ... Թավաուն աղջիկ էր և հազար ու մեկ երազ ուներ: Աստանի ճուտ, ճշմարտությունն ասա: Գրիր, որ աղջիկը, աչպես ու այսպես, հազար երազ ուներ, բայց, կյանք էր, վիճակ էր, բախտ էր, ամուսնացավ, երեխաները թափվեցին զլիխն և երեխաներին

հաց ու իաց էր պետք, աշխատել էր պետք և Մաղիկ անձնակիր հարսնուկը փեշերը պոկեց երեխաներից և գնաց ֆեյմա, դարձավ կվժորու՛ի: Երկուր գրելի, ճշմարտությունը գրեիր, արդարը գրեիր... Մարդու երա՞զն էլ խլեն մարդուց, նույնիսկ անցած-գնացած երա՞զն էլ խլեն... Մաղաչեի մտնու, գրեիր, արդարամիտ ու ճշմարտախոս ծուլած գրեիր լեշու՛ ևս դարձում ստապելու-ստախոս և քեզ ո՞վ է իրավունք ավել, որ սուրբ Մաշտոցի գինվորներին այդպեսի պիղծ հրաման տաս ո՞վ է իրավունք ավել... Այդ փառնքուտը բանի՞ տարեկան կլինի... Բունի տարեկան էլ լինի՝ փառնքուտ է, ինչպես Անգարդ Ավեն... Եվ Ավեր որդին է, թոռն է, արմուկիցն է. Մաշտոցի գիրը նրա համար երամ հաց է, թեկ տակ դրած հաց՝ կեր ու ման արի... Այս փառնքուտն է պատճառը, ծախված հոգիներն են պատճառը, որ մրտուած թղթերը, թերթերը, գրերը շան ստի հեռ քշվում են... Այսբանը զեռ գլուխում, փոքրիկ մի գլուխում... Իսկ քաղաքներ կան, աշխարհում աշխարհի լավ մեծ քաղաքներ կան... Անցյալ ամուսնը, իրիկնապահին, ինքը, Մամփրեն, քիչ մնաց թե խեղդվեր Երևանի փողոցում: Առեներից Հանկարծ մի քամի փրթավ՝ մտավ քաղաք և թղթեր հանեց երկինք և թղթեր հանեց երկինք և թղթեր հանեց երկինք, կարծես շալթիկ ագապանների ոճմակ էր, որ խշռացավ հարձակվեց քաղաքի վրա: Ասլա մի թերթ, ամբողջական ու բաց ու մեծ մի թերթ, կեղծ ու ծեփվեց Մամփրենի դեմքին: Եվ ինչպես էր կտաշել, ինչպես էր կառչել, պատուվում էր, ճղճղվում էր, բայց չէր հեռանում զեմքից: Ծանշը, հո-հա, կտրվելու էր: Անցած ամուսն այդ իրիկնապահի պատկերը՝ քաղաքի երկնքում խշռացող թղթերը շալթիկ ագապանների ոճմակ երևաց աչքին, լեշակերների խշռացող ոճմակ. այդպես երևաց, որովհետև ամուսն այդ օրը ինքը, Մամփրեն, տառերին զեռ անձանոթ էր և մտահան էր արել վարձապետ Տեր Հարությունի խոսքը՝ գրերը գինվորներ են: Իսկ հիմա, հիմա Մամփրեն հասկանում է, թե այդ օրը, այդ իրիկնապահին ինչ էր կատարվում քաղաքի երկնքում...

Պարտված գինվորների փախուստ էր: Այո՛, այո՛, այդպես էր, այդ էր, եթե տառերը գինվորներ են (և գինվորներ են), այդ գինվորներին սխալ հրամաններ էին արձակել, հիմար հրամաններով էին շարժվել ու պարտություն մտանել և աճա՛ լեռներից իջած մի քամի և... պարտված գինվորները փախչում էին... Ախր, այդ փառնքուտը, Մաղիկի մտքին գրողը հիմա ընկներ Մամփրենի ձեռքը... Բայց ո՞ր էին փախչում պարտված գրերը այն երկնք... Պարտված գրերը ո՞ր պետք է փախչեն, այս երկրից հո գորս չե՞ն գա ծորից պետք է

Վ թրթռել — սովվել, ընկներ

իջնեն երկիր, և երկիրը, երկիրը պետք է լցվի պարսաված գինեգործներով և գլուխը կորցրած պետք է պտավի, պտավի, պտավի... Ինչքան գիր գրված կլինի աշխարհում Աշխարհի բոլոր լեզուներով ինչքան գիր գրած կլինեն, եթե փոխ և երկիրը բառատուն տակ կծածկվի, գրերն էլ հետաքրքիր է եթե այդ բոլոր-բոլոր-բոլոր գրվածքները ճշմարիտ լինեն, ինչի համար արարվել են աշխարհի բոլոր գրերը՝ ճշմարտությունը պաշտպանելու և սուտը մերժելու, աղարկը պաշտպանելու և անարդարը կործանանելու, գեղեցիկը պաշտպանելու և զեշտ մերժելու, բիրտ ու նենգ ուժերի գիմ կովելու, կովելու և հերոսանալու, և օրբագործվելու... Եթե այդպես լիներ, և եթե աշխարհի բոլոր գրերով բոլոր գրվածքները արդարաշունչ լինեին, Այսպես եթե շարունակվի, այսպես եթե շարունակվի, աշխարհի բոլոր տառերը, որ ծնունդով անարտոն են, տառերը, որ կոչումով ասպետ գինեգործներ են, կբարոյալքվեն Հա՛, Մարտիկ վիհ, կդառնան գոգ, ավազակ, թալանչի, մատնիչ, նենգ, դավաճան, վախկոտ, սուտասան, ստոր, ստրկամիտ, ծախու, անուղղելի դառալիք... Եվ... և երկիր մարտակր ուղեծրից դուրս կգա... Ա՛խ, այդ վաճառված հողին, այդ... այդ Մարտիկի ծնունդը հիմա ընկներ Մամփրենի ձեռքը:

Երբ երեկո եղավ, և դեղատանը քնեց, Մամփրեն վերցրեց տետրերը, վերցրեց այբբենաբանը, տեսար ու գրերից մեկի պատկերը մտքից թափվեց, վերցրեց մատիտներն ու սեփեց և հասեց սեղանի մոտ: Հիմա Մամփրեն այդ փայնաբախտ աշխարհի դաս կտա. այնպիսի մի կոթոց կգրի, որ մոխր պնդներից դուրս գա և ուղ կլանում ձեռքը գրերից և քաշի... Բայց ինչպե՞ս սկսել, ինչպե՞ս գիմել...

Եվ մտքից հանեց դրածը— Մամփրեն արքա է, իսկ սուրբ Մաշտոցի գրերը գինեգործներ են— համայնով կարգաց և մեկնեց սեղանին. պետք է գրել այսօրինակ՝ գլխատառերով, այսպես՝ թիկունք-թիկունքի, գինեգործների պես զգաստ շարված և, անշուշտ, կարմիր մատիտով: Եվ մատիտը թրտակեց:

«Տղա, փորի համար հողին չեն ծախի: Գու հողի շունեն, սղա, սուրբ Մաշտոցի արդար գինեգործներին անարդար հրաման մի արձակելու Գու արքա չես ու գրերին հրաման արձակելու իրավունք չունես: Քու հարամ աչքը կբռնի, սղա: Թե կընկնիս իմ ձեռք...»:

Մտայվեց այնպես, ինչպես ուղում էր՝ գլխատառերը հավասար և ձիգ և առանց սողալուրձի, որը Մամփրեն շրթեց ու շրթեց: Միայն Թ-ի վրա աչքը դուրս, բայց տեղն ու տեղը դալարացավ և գրեց թափով ու առանց կոտրելու Մի բանի անգամ կարգաց դրածը, մտքից ու գրեց սեղանին:

Այս մեկ:

Որքան բան կա գրելու: Որքան և որքան ճշմարտություններ ունի անելու Մամփրեն: Ափսոս, հազար ափսոս, որ գրերի հետ ուղ ծանոթացավ— օր մերթվելու ևամ էր գունե, որ Մարտիկը սխալ կատարեց, և հիմա Մամփրեն կարող է Մաշտոցի գինեգործները շարքի կանգնեցնել ու շարժել: Որքան է խոսել և միշտ՝ ճշմարիտը, ժողովներին որքան և որքան է սուրբ կանգնել: Հարցուր անգամ միայն՝ խառնի համար: Այս, մշեցի խառնի արտի, արտերի համար նախագահի, նախագահների գիմ հա՛ նախատ է սովել. խեղճ մարդը, մշեցի խառն, տարին մի արտ էր պատրաստում լանդերին, ճարտարանին, քարերի մեջ, նախագահը խլում էր, թե ու թիկունը շարդելով մշեցի խառն քարցանը սարալանջերից էր հողը խլում, ճարից էր հողը խլում, նախագահը... նախագահը՝ խառնից: Եվ ինքը, Մամփրեն, ամեն ժողովի օտքի էր կանգնում՝ արդար չէ, բուրբում էր, սխալ է և բացատրում էր՝ արար խառնից խլեցիք, խմացած եղեք, որ այդ արար կհորցներ. կարորեք, կապ բուրբուրների բերանը, կլեք-կտար հեղեղի բերանը՝ կլեցներ ճորը (ինչպես որ եղավ, ինչպես որ եղավ): Թողեք, ասում էր, թող այդ լաթ արար խառնի ձեռքին մնա և սարալանջին կպած: Բայց լաթն ո՞վ էր: Փանդի խոտը բանալու էր՝ բանու բերան ընկած աշուն տերև իսկ գիրը, գիրը, ճշմարտախոս գիրը... Հաշվիր, թե խոսողը քարի վրա ես քանդակել, ժայտերի վրա՝ միշտ աչքի գիմաց, հաշվիր, թե բանց ցորեն ցանել ես, և մի էլ ավել, կանաչել է, հասունացել ու միտում է: Գե եկ ու մի նայիր, եկ ու ասա այստեղ արա չկա և ասա, ասա՝ ցորենի հասուն արար ոչ մեկն, ոչ մեկին: Եվ օր չէ, Ախր, եթե Մամփրեն հայց գրերին ևս գլխեն ծանոթ լինեք: Բայց ուղ չէ, բուրբուրին էլ ուղ չէ, մի օրվա կյանք էլ անեմաս, այդ մեկ օրն էլ հարկ է, որ կովես արգարության համար, ճշմարտության ու գեղեցիկի համար... խառնը դեռ քամվելուց մի արտ ունի, մշեցի խառնի վերջին արար դեռ մնում է սարալանջին, խառնը սովալուս է ցանել ու սպասում է նախագահի վճարի: Ոչ, այդ սուրբ ճակատագիրն արդեն Մամփրեն է վճարելու: Մամփրեն հենց այս գրչից Մաշտոցի ասպետ գինեգործները կշարք և արևը շնորհակց կըշե սղից կործանանության դրամանակի Այսպես:

Մատիտը բուրբ սեղմած, Մամփրեն մարտական շարժում էր, այնինչ ոչ մի անկողին՝ առանց այն էլ բուն չի գալիս աշխարհին, այնպես ոչ մի անկողին՝ առանց այն էլ ապրելու թի՛ ժամանակ է մնացել, իսկ Մամփրեն անելիքներ ունի: Գործ ունի: Գործ ունի: Զորքիսնակ...

Տես, թե այդ հիմարները, կոտորածության փարջության ու գյուղատվախի խելոքները ինչ են որոշել, որոշել են ծանրը կտրել և հրատարակ պատրաստել, ուսենիները իրենց հով ու գովով, անուշ սովերներով սրբել և տեղը ասփալտ փռել: Ուրեմն աղբյուրի մոտի ստենիները...

Եվ հանկարծ գայիկեց Քվաց, թե տախտակապատ հուսակին բար հայանվեց-կարեց ճանապարհը, զարկիկեց սարին: Մամփրեն դայիկեց և ձեռքը տարավ գլուխը:

— Օխտաշշշ...— Մոծբակի մոտ այնպես իրական սյոթիկաց ցուղը, ինչպես, է՛, այն օրը, երբ ինքը Մեհրեաղբյուրի մոտ Օսմանի նենդ լակտ Օսմանին լավ տրորեց, ապա մեկեց՝ ջուրը գնդի իրենց շաղգամի արտի կողմ շտեկելու, իսկ այդ հարստ լակտը, այնուամենայնիվ, թիկունքից քարով գարկեց-ջարդեց իր գլուխն ու փախավ և ոտն ի նա բարերի պես շարտում էր,— Աթարունար... Աթարունար,— որպես թե՛ աղբյուրի անունը Մեհրե շե, այլ Աթարունար, որպես թե՛ աղբյուրը քննը չե՛ այլ իմը...

— Օսման, ես քու հավատը...

Կոտորումն ու գաղթը վրա ալիցին և Մամփրեի ու քո կռիվը կիսատ մնաց: Եվ մնաց որքա՛ն ժամանակ, որքա՛ն ժամանակ, մինչև ձյուր... Իսկ այսօր, հիմա, հենց այս զիշեր Մամփրեն քո նենդ հերը կանխի... Ահա թե ինչի համար, թե ինչի համար, ինչի համար Մամփրեն սովորեց հայոց գրելը... Յա՛, Մարաթուկ...

Գլխապատույտի մեջ և աչքերը մթնգոմ և շունը հեկհե ափշվում էր գնդի սեղանը և այն մտքից, թե կարող է հանկարծ շունը փշել, Մամփրեն սարսուռաց... Տեր աստված, այդպիսի դամ սնոթյուն չանես, այսքան կյանք ես պարզեել Մամփրեին, շնորհիբ նաև մեկ գիշեր, թաք մեկ գիշեր, այս գիշերն ի լույս: Եվ բավական է: Եվ Մամփրեն զո՛հ կմնա: Եվ Մամփրեն խաղաղ աչք կփակի: Սուրբ Մարաթուկ, դու, դու ճանանչ ես, ախր, Մամփրեին, դու օգնիր, որ Մամփրեն իր անպատասխան կռիվը անի (ահա թե ինչի համար սովորեց հայոց գրելը), իր պարտը-կռիվը տա, ապա կամքը քոնն է: Յա՛, Մարաթուկ...

Բայց հայացքի դիմաց մշուշ էր, ճերմակն ու կարմիրը խառնվել էին իրար: Նա բռունցքով տրորեց կուրծքը, քունքերը և օդնության կանչեց էրգրի սարերի շունը, տրորեց աչքերը և օդնության կանչեց սարերին փլված ճանանչ եկեղեցիների դրոթյունը, և մատիտը ձեռքն առավ... Հիմա, հիմա... Ահա թե ինչի համար, թե ինչի համար սովորեց հայոց գրելը: Հիմա...

Բայց մասները շին ենթարկվում, ձեռքը զոդում էր և հենց առաջին տասը ճղվեց:

— Քու անունը... Օսման:

Ոտքի ելավ և հուզված սկսեց քայլել... Հիմա, հիմա, սիրաբ կանաչադարտի, դողը հիմա կանցնի, աչքերը կլուսավորվեն. կհանգարտի սիրտը, և Մամփրեն քո հարամ հերը կանխի, ճամփաների դարանակալ տվա-

զակ... Ահա թե ինչի համար, ինչի համար Մամփրեն սովորեց հայոց գրելը: Համբիրի, հիմա, հիմա...

Չեսո ննչարանից բերեց որդու ծխախոտը, վրա-վրա ծխեց և բշեց գեպի սեղանը: Յա՛, Մարաթուկ...

Հնարեց տետրերից լավագույնը, մատիտներից՝ ամենակարմիրը, թքտեց մատիտն ու սկսեց.

«Օսման, ես քու հավատը...»:— Ո՛չ, սուրբ Մաշտոցի տառերով այդ հարամին հայհույիլը մեղք է: Եվ բացեց տետրի նոր էջ:

«Օսման, թալանչի Օսման...»:— Ա՛յ, այսպես, հենց այսպես պետք է սկսել, բայց... տեսիր աչք ինչո՞ւ է դողում: Նա ճախով խփեց աչին և բացեց նոր էջ:

«Օսման, թալանչի Օսման...»:— Ո՛չ, մատիտը, կարծես, ուզած կարմիրը չէ, հարկ է ընարել վառ կարմիրը, այն գույնով, որ վարժապետ Տեր Հարությունը տառերն էր գործում, այդ գույնով պետք է գրել՝ արնագույնով: Եվ բացեց նոր էջ:

«Օսման, թալանչի Օսման...»:— Ո՛չ, տառերը, կարծես, փոքր ստացվեցին և ոչ այնքան զգաստ: Հարկ է գրել գլխատառերով և այնպես շեշտ ու զգաստ, որ ավարտուն գրի տեսքից իսկ զոդաւ եվ բացեց նոր էջ:

. . . . .
. . . . .
. . . . .

Լուսաբացին սրգին հորը գտավ սեղանի մոտ մարած, ճակատը սեղանին, սեղմված բռունցքում մատիտը և ճակատի տակ՝ կարմիր գլխատառերով գիրը.

«Օսման, թալանչի Օսման, ուրեմն որպես ավազակ որ ճամփին կանգնեցիր, էդ ճամփեն քոնն է, հա՛: Քու թալանչի ձեռքն, որ դոան դիպավ, էդ տունը քոնն է, հա՛: Քու գիշատիչ աչքն, որ սարը տեսավ, էդ սարը քոնն է, հա՛: Քու հարամ շունչն որ աղբրակին դիպավ, էդ աղբուրն քոնն է, հա՛... Աթարունար... Մամփրեն ճար շունեցավ, թե րեզ տրորեր, տրորեր ու տրորեր, ու դու հասկանալիք, թե Տարլորիկի սարերում ու ողջ Սասնո սարերում Աթարունար հարամանուն աղբյուր չկա: Չկա ու չկա Աղբյուրի անունը Մեհրե էր ու Մեհրե կմնա՝ Մեհրեաղբյուր: Պատմություն կա, արարիչ կա ու հնուց եկած գրույց. Առյուծ Մեհրեն էդտեղ, հենց էդ աղբրակի բխած տեղն է հանդիպել առյուծին ու ճղել դառյուծն ու, կամոք արարչի, տեղն ու տեղն աղբուր է բխել: Եվ արարիչն ինքն է կնքել՝ Մեհրեաղբյուր: Արարիչն է ծնել ու արարիչն է կնքել: Օսման, թալանչի Օսման, ես էլ մեռնեմ, դու էլ մեռնես, աղբյուրի անունը Մեհրե էր ու Մեհրե էլ կմնա:

Մամփրե արքա»: